

*Stedelijke musea in Deventer, Zutphen en Zwolle
het ontstaan aan het einde van de negentiende eeuw*

Scriptie overhandigd aan:
Docenten Prof. Dr. P.A. Hecht en Drs. H. Lootsma
Departement Kunstgeschiedenis
Faculteit Geesteswetenschappen
Universiteit Utrecht

Als onderdeel van cursus:
Onderzoekswerkgroep I
Beeldende Kunst
Cursusnummer 201000199

Geschreven door:
Student Marleen Peerik
Studentennummer 3238261

Februari 2014

Stedelijke musea in Deventer, Zutphen en Zwolle

Het ontstaan aan het einde van de negentiende eeuw

Een stedelijk museum is het type museum dat primair is gericht op de regionale cultuur.¹ Het aanleggen van een collectie vergt veel tijd, geld en kennis en een behoorlijk en regelmatig aanbod van verzamelobjecten. Schaal en organisatie van regionale musea zijn overwegend bescheiden, maar in enkele middelgrote steden hebben in de stedelijke musea een groei plaats gevonden die uiteindelijk heeft geresulteerd in een monumentaal museum met een gevarieerde verzameling. Opmerkelijk is dat er in Nederland nogal wat middelgrote steden zijn met een rijk cultureel erfgoed, in de vorm van monumenten en musea, maar op andere gebieden, zoals economie en industrie, lijken te slapen.²

Goede voorbeelden van deze zogenaamde 'slapende' middelgrote steden zijn Deventer, Zutphen en Zwolle. De stedelijke musea van deze steden zijn alle drie rond het einde van de negentiende eeuw tot stand gekomen. Is het toevallig dat deze musea in dezelfde periode zijn ontstaan of zijn er bepaalde omstandigheden geweest die tot het ontstaan hebben geleid? De hoofdvraag van dit onderzoek luidt daarom als volgt:

Waarom zijn de stedelijke musea in Deventer, Zutphen en Zwolle aan het einde van de negentiende eeuw tot stand gekomen?

Er is bewust gekozen voor deze drie steden met haar stedelijke musea. De geschiedenis van de steden is namelijk vergelijkbaar, alle drie behoren ze tot de Hanzesteden en de ligging in het Nederlandse landschap is overeenkomstig. Tevens hebben de drie stedelijke musea een soortgelijke collectie. Om de bepaalde voorwaarden en omstandigheden die tot de oprichting van een stedelijk museum hebben geleid in beeld te krijgen, zal de maatschappelijke situatie van de drie steden in de negentiende eeuw worden onderzocht. Daarnaast zal worden getracht de oorsprong van de stedelijke collecties te schetsen, hoe met de collectie werd omgesprongen en welke invloeden dit proces heeft gekend.

¹ E. Bergvelt e.a. (red.), *Verzamelen: van rariteitenkabinet tot kunstmuseum*, Heerlen 1993, pp. 123-124, 403.

² J.A.M.F. Vaessen, *Musea in een museale cultuur: de problematische legitimering van het kunstmuseum*, Zeist 1986, p. 162.

Leeswijzer

Allereerst zullen het leven en omstandigheden in de drie steden in de negentiende eeuw, met verwijzingen naar de grondslag ervan, worden belicht. Vervolgens wordt de sfeer tijdens de negentiende eeuw toegelicht met specifieke voorbeelden van de oorsprong van de drie stedelijke musea. Aansluitend wordt ingezoomd op de totstandkoming van de drie stedelijke musea en de eventuele externe invloeden. De scriptie wordt afgesloten met een conclusie waarin een antwoord op de hoofdvraag wordt gegeven.

Leven in de negentiende eeuw	4
Chauvinisme in de stad.....	5
Verzamelingen en 'oud bezit'	7
Toegankelijkheid van de collecties.....	9
Externe invloeden.....	10
Conclusie	12
Bibliografie	14

Afbeelding voorblad: 'Oudheidkamer van Zutphen en de Graafschap' in het Wijnhuis, ca. 1905, Stedelijk Museum Zutphen.

Leven in de negentiende eeuw

De drie steden Deventer, Zutphen en Zwolle zijn tegenwoordig middelgrote steden. In de negentiende eeuw was dit feit niet veel anders. Qua inwonersaantal bijvoorbeeld zijn de steden de laatste twee eeuwen simultaan gegroeid.³ Er was twee eeuwen geleden veel rijkdom aanwezig in Deventer, Zutphen en Zwolle.⁴ In de provincies waartoe de steden behoren, Gelderland en Overijssel, bleken rond 1850 de grootste grondbezitters van Nederland te wonen en enkele baronnen en graven torenden boven de rest van Nederland uit. De oorsprong van deze rijke toestroom moet worden gezocht in de middeleeuwen.⁵ Rond 1200 ontvingen deze steden stadsrechten en begin vijftiende eeuw traden ze toe tot de 'Hanze', waarmee ze alle drie behoren tot de oudste Nederlandse Hanzesteden.⁶ De invloed van het verbond met de 'Hanze' heeft voor gouden eeuwen gezorgd in deze Hanzesteden en de directe omgeving.

In de negentiende eeuw hebben de steden zich op een eigen manier ontwikkeld. Na de korte Franse overheersing heeft met name de stad Deventer zich moeten herpakken.⁷ Het had een pijnlijk verlies geleden doordat het de status één van de drie hoofdsteden van Overijssel te zijn, was kwijtgeraakt. Ze moest het nu doen met de historische toevoeging van Hanzestad. Met de naweeën van de grote rol die Deventer had gespeeld in de opkomst van de patriotten, zowel provinciaal als landelijk, was deze realiteit erbarmelijk.⁸ De voorheen levendige provinciestad met rijke intellectuele en economische tradities op het gebied van handel en boekdrukkunst, kreeg vanaf 1795 te maken met ingrijpende bestuurlijke en industriële hervormingen, dat haar definitieve vorm pas laat in de negentiende eeuw kreeg. Deze eeuw wordt ook wel gezien als een overgangsfase van handelsstad naar industriestad, waarin bijvoorbeeld de infrastructuur flink werd verbeterd en uitgebreid. De innovatieve intellectuele traditie die Deventer sinds de vijftiende eeuw kenmerkte, is in de negentiende eeuw wel van karakter veranderd, maar zeker niet verdwenen.

³ Rond 1850 woonden in Deventer 15.174 mensen, in Zutphen 12.377 en Zwolle had 18.214 inwoners. Dit verschil in inwonersaantallen bleef nagenoeg hetzelfde rond 1900; Deventer had nu 26.212 ingezetenen, Zutphen 18.381 en in Zwolle woonden 30.560 mensen. Bron: Bevolking per gemeente 1850 en 1900, *Nidi Atlas* <<http://www.nidi.knaw.nl/Pages/NID/28/698.bGFuZz1OTA.html>> (25 november 2013).

⁴ N.A. Wilterdink, *Vermogensverhoudingen in Nederland: ontwikkelingen sinds de negentiende eeuw*, Amsterdam 1984, p. 70-71, 73.

⁵ F.D. Zeiler, *Uit Zwolle's Geschiedenis*, Zwolle 1990, pp. 13-14, 22-24. & Zutphen, *Regionaal Archief Zutphen* <<http://www.regionaalarchiefzutphen.nl/>> (13 december 2013) & Sinds wanneer kent Deventer stadsrechten?, *Stadsarchief en Atheneumbibliotheek* <http://www.stadsarchiefdeventer.nl/?method=c_sabportal.dsp_deventer_faq1> (13 december 2013).

⁶ In Duitsland was een genootschap van kooplieden ontstaan, dat ten doel had de handelsbelangen van haar leden te beschermen. Dit genootschap werd de 'Hanze' genoemd en na verloop van tijd werden hun handelsbelangen verheven tot stedelijke belangen. De toetreding van Deventer en Zutphen tot deze 'Hanze' ligt voor 1400, wat blijkt uit meerdere vermeldingen van de Hanzegerechtigheid in verschillende documenten. Zwolle heeft de Hanzegerechtigheid in 1407 verworven. Bron: W.J. Alberts, *De Nederlandse Hanzesteden*, Bussum 1969, pp. 15-16, 22-24.

⁷ H. Slechte, *Geschiedenis van Deventer*, dl 2, Zutphen 2010, pp. 581-582.

⁸ Idem, pp. 589-590, 595-596, 618-620, 630.

Ook Zutphen had moeite met de vele veranderingen in het begin van de negentiende eeuw. De inwoners zagen de nieuwe bestuurlijke structuren, waarbij de macht op landelijk niveau werd ingevuld, als een duidelijke degradatie van de stad.⁹ Steden hadden na 1795 geen eigen karakter meer en er was een einde gekomen aan de zelfstandigheid. Desondanks bleef het goed toeven in Zutphen, waar de welvaart toenam. De stad kende een brede sociale bovenlaag en tijdens de negentiende eeuw werd het 'deftige' karakter alsmaar versterkt. Tot 1850 hadden regentenfamilies nog een aanzienlijke macht en de Achterhoekse Adel drukte een belangrijke stempel op de stad via politieke, culturele, maatschappelijke en kerkelijke instellingen en verenigingen.¹⁰ De brede en rijke bovenlaag had verbindingen naar alle sectoren van de Zutphense samenleving, waardoor een sterke middenstand was ontstaan. Zutphen was een rustige stad met grote sociale stabiliteit, ondanks het ontbreken van een grootschalige industrie. De economie was voornamelijk gericht op handel en verwerking van agrarische producten. Zutphen werd ook wel de 'stad zonder bedelaars' genoemd.

Zwolle werd vanaf de Franse overheersing in 1795 benoemd tot de enige hoofdstad van de Overijssel. Deze benoeming is na de bevrijding in 1813 overgenomen door Koning Willem I.¹¹ Dit was een belangrijke winst ten opzichte van de andere twee steden, Deventer en Kampen. Hierdoor kreeg Zwolle de voorkeur vanuit de landelijke regering en bestuurlijke macht. Echter verschoof ook in Zwolle de focus van de economie naar een plaatselijk niveau.¹² Desondanks trok de stad veel hoogopgeleiden aan, mede door het bestuurlijk, administratief en rechtelijk centrum dat de stad zich had toegeëigend als provinciale hoofdstad. Samen met de elite en de gegoede burgerij beleefde Zwolle, zeker in de eerste helft van de negentiende eeuw, een bloeiperiode in het georganiseerde culturele leven.

Chauvinisme in de stad

Naast het zich verder ontwikkelen op sociaal en economisch gebied is in de negentiende eeuw een trend in de samenleving waarneembaar die de culturele beleving voornamelijk onder de gegoede burgerij doet groeien. Na de korte Franse overheersing, van 1795 tot 1813, kwam het Koninkrijk der Nederlanden tot stand. De burgers in het hele land hadden in de voorbije decennia roerige tijden doorgemaakt met vooral bestuurlijke veranderingen maar ook periodes van geweld. Mede door invloed van voormalig koning Lodewijk Napoleon ontstond er een aansporing tot het herleven van

⁹ W. Frijhoff e.a. (red.), *Geschiedenis van Zutphen*, Zutphen 1989, p. 135.

¹⁰ Idem, p. 155.

¹¹ Zeiler 1990 (zie noot 5), pp. 30, 42.

¹² J. ten Hove, *Geschiedenis van Zwolle*, Zwolle 2005, pp. 415, 431-432.

historische voorbeelden en daarmee het verheffen van de natie waardoor het nationalisme sterk groeide, met name bij de landelijke overheid.¹³

Op lokaal niveau er was meer sprake van een chauvinistische gedachte, waarbij de stad en de regio centraal stonden en in mindere mate het Koninkrijk. Zoals hiervoor beschreven, voelden Deventer en Zutphen zich benadeeld door de nieuwe inrichting van de overheden en moesten ze in eigen gemeentelijk beleid grote veranderingen doorvoeren. Hierdoor gingen de steden zich meer op zichzelf richten en werd het chauvinisme steeds meer gevoed. Ook op particulier niveau was sprake van chauvinisme. Burgerlijke genootschappen streefden naar nieuwe vormen van saamhorigheid en bewustzijn, zeker na de woelige periodes van de afgelopen decennia.¹⁴ Verbondenheid vonden de burgers door het oprichten en deelnemen aan verenigingen, waar interesses konden worden gedeeld en verzamelde 'rariteiten' werden getoond.¹⁵ Met deze bijeenkomsten is de basis gelegd, waardoor enkele verzamelingen uitgroeiden tot musea, waaronder stedelijke musea.

Een goed voorbeeld van zo'n genootschap was het *Wetenschappelijk Genootschap* dat in 1839 voornamelijk uit de rijke kringen van Zwolle was voortgekomen.¹⁶ Na twee jaar werd de naam omgedoopt tot *Overijsselsche Vereeniging tot Ontwikkeling van Provinciale Welvaart* en telde al gauw honderden leden, voornamelijk uit Zwolle zelf. De vereniging had ten doel de welvaart van Zwolle en de provincie in kaart te brengen en dit te promoten door bijvoorbeeld prijsvragen uit te schrijven voor de leden waarbij het winnende idee gerealiseerd en financieel ondersteund werd door giften uit de vereniging en lokale aandeelhouders. De vereniging was o.a. verantwoordelijk voor het eerste museum in de stad.¹⁷ In 1846, in het gebouw 'Het Reventer' opende het *Overijsselsch Museum van Natuurlijke Historie en Geologie* haar deuren. Later is deze vereniging in begin twintigste eeuw worden opgeheven waarbij de hele collectie aan het huidige Stedelijk Museum Zwolle werd geschonken. Een ander voorbeeld uit Zwolle is de *Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis*.

*"Het is mij eene eerste, eene aangename pligt U welkom te heeten bij deze onze eerste bijeenkomst der Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis".*¹⁸

¹³ J.T.M. Bank, *Het roemrijk vaderland: cultureel nationalisme in Nederland in de negentiende eeuw*, Den Haag 1990, pp. 9-10. & L. Dorsman, 'De nieuwe eruditie. Het ontstaan van een historisch bedrijf', in: Tollebeek e.a. (red), *De Palimpsest. Geschiedschrijving in de Nederlanden 1500-2000*, Hilversum 2002, pp. 160-161. & P.H. Rem en G. Sanders, *Lodewijk Napoleon : aan het hof van onze eerste koning, 1806-1810*, Zutphen 2006, p. 7.

¹⁴ Bank 1990 (zie noot 13), p. 11, 13, 41, 52-53.

¹⁵ Dorsman 2002 (zie noot 13), pp. 145-146, 159.

¹⁶ Hove, ten 2005 (zie noot 12), pp. 432-434.

¹⁷ Inv. Nr. 0163.1, *Archief*, Historisch Centrum Overijssel.

¹⁸ Inv. Nr. 0181.56, *Archief*, Historisch Centrum Overijssel.

Met deze woorden opende J.C. Bijsterbos, griffier van beroep bij Provinciaal Bestuur van Overijssel, op 14 juli 1858 de eerste ledenvergadering van dit genootschap en achteraf werd hiermee de eerste stap gezet tot het oprichten van het huidige Stedelijk Museum Zwolle. Het algemene doel van de vereniging was het zoveel mogelijk vergaren van kennis over alles wat voor de ontwikkeling van de provinciale welvaart van belang kon zijn.¹⁹ In 1859 werd voor het eerst besloten om werken uit te geven onder de titel '*Verzameling van stukken, die betrekking hebben tot Overijsselsch Regt en Geschiedenis*' (VORG).²⁰ Tot op heden geeft de VORG nog met enige regelmaat werken uit onder dezelfde titel.²¹

Verzamelingen en 'oud bezit'

De getoonde 'rariteiten' tijdens de bijeenkomsten waren in bezit van de leden of waren aangekocht door het genootschap zelf. Sinds de afschaffing van schutterijen en gilden door de Franse overheersing, kwamen veel verzamelingen in het begin van de negentiende eeuw op drift.²² Deze verzamelingen werden door reeds bestaande of nieuwe verenigingen opgenomen. Er zijn geen documenten bekend die vermelden dat de *Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis* te Zwolle ook op deze manier aan een eigen verzameling van 'rariteiten' is gekomen. Regelmatig werden verzamelingen van overleden particulieren, meestal bestaande uit slechts enkele objecten, geveild. Doordat anders waardevolle historische objecten naar het buitenland verdwenen, kochten diverse genootschappen veel van deze verzamelingen. Door deze ontwikkeling begonnen steeds meer particuliere verzamelaars zich te bekommeren om het lot van de eigen verzameling na hun overlijden. Zij wezen zelf een instantie of genootschap aan als begunstigde maar steeds vaker werd ook gekozen om de verzameling te schenken aan een stad of provincie.

Door deze schenkingen kwamen steden in het bezit van historische objecten, vaak met betrekking tot de stad en de omgeving. Schenkingen aan de stad waren niet alleen een fenomeen dat zich voordeed in de negentiende eeuw.²³ Er zijn sporadisch aantekeningen te vinden in de stadsarchieven van alle drie steden over schenkingen die gedurende voorgaande eeuwen zouden hebben plaatsgevonden. Tevens lagen in de stadsarchieven zogeheten 'oud bezit'.²⁴ Dit bestond voornamelijk uit zilverwerk, maar ook bijvoorbeeld een muntenverzameling en zegelstempels. Aan

¹⁹ Inv. Nr. 0181.56, *Archief*, Historisch Centrum Overijssel.

²⁰ Verslag vierde vergadering, 5 november 1859, *Archief*, Historisch Centrum Overijssel.

²¹ Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis, <<http://www.vorg.nl/>> (18 januari 2014).

²² Bergvelt 1993 (zie noot 1), pp. 350, 402.

²³ A. Koch, *In en om het Deventer stadhuis*, Deventer 1982, pp. 56-61.

²⁴ B. H. Slicher, Bath, van e.a. (red.), *Geschiedenis van Overijssel*, Deventer 1970, pp. 355-356. & Koch 1982 (zie noot 23), pp. 56-61.

deze objecten is de historie van de steden af te lezen. Vooral Zutphen had een rijke geschiedenis in de zilversmederij. Alle drie de steden waren in de middeleeuwen gerechtigd tot het slaan van eigen munten, waardoor diverse munten en zegelstempels in de stadsarchieven aanwezig waren.²⁵ Gemeenten brachten dit 'oud bezit' bijeen, het lag nog vaak verspreid en verstopt in het stoffige stadsarchief, en zorgden op kleine schaal voor dat een archivaris de objecten beheerde. Gemeenten gingen zich ineens bekommeren om deze objecten in het eigen archief. Door de chauvinistische houding van steden in de negentiende eeuw als gevolg van de reeds benoemde veranderingen in het gehele land maar met name geldt dit voor Deventer en Zutphen individueel.

In Deventer deed in 1854 T.W. van Marle, rechter van beroep en tevens gemeenteraadslid, een voorstel aan de gemeenteraad van Deventer om een 'Kabinet van Merkwaardigheden' op te richten. De collectie was op dat moment nog erg klein in omvang, de eerste inventaris bevatte negen objectnummers, het verbleef in het gemeentehuis en was slecht toegankelijk voor publiek.²⁶ Ook in het jaarboek van 1869 van de gemeente Zutphen werd een notitie gemaakt over een zogeheten 'Oud Archief', opgebouwd uit schenkingen waarbij zelfs wordt vermeld dat er interesse is getoond door publiek.²⁷ Echter moet hierbij vermeld worden dat de collectie zich bevond in het stadsarchief waardoor ook deze collectie slecht toegankelijk was voor publiek, dus hoeveel die interesse was is onduidelijk. In 1877 wordt gemeentearchivaris Baron L.A.F.J. van Heeckeren in dienst genomen.²⁸ Vanaf dan is in Zutphen sprake van een oudheidkamer als onderdeel van het stadsarchief en wordt de collectie serieus onderhouden. In 1878 werd voor het eerst de term 'museum' gebruikt in de ruime zin van het woord, hetgeen blijkt uit het volgende citaat uit het jaarverslag;

*"het (de verzameling) wel nog steeds in staat van kindschheid verkeerende, maar toch telkens, ... , in belang toenemend museum. De glazen kast ... begint echter ook aan gebrek te klein te worden ...".*²⁹

De collectie groeide door een aanwas van schenkingen, mede doordat de gemeente Zutphen een oproep had laten plaatsen in de *Zutphense Courant* waarin zij burgers vroegen om objecten van enige waarde voor de stad en omstreken te schenken aan het stadsarchief.³⁰

²⁵ Slicher 1970 (zie noot 24), pp. 357-358. W.J.S. Alphen, van en M.M. Doornink-Hoogenraad, *Zutphens zilver*, Zutphen ca.1964.

²⁶ H. Nalis, *Merkwaardig en zeldzaam: 160 jaar Deventer museumgeschiedenis*, Deventer 2013, p. 11-29.

²⁷ Jaarboek 31/12/1869, p. 7, *Jaarverslagen Gemeente Zutphen* <<http://www.regionaalarchiefzutphen.nl/>> (15 januari 2014).

²⁸ C.E.M. Bijl-Reinders, *Stedelijk Museum Zutphen, Een keuze uit de collectie*, Zutphen 1991, p.6. & Jaarboek 31/12/1877, p. 7, 25-26, *Jaarverslagen Gemeente Zutphen* <<http://www.regionaalarchiefzutphen.nl/>> (15 januari 2014). & B. Looper e.a. (red.), *Geschiedenis in Zutphen: over geschiedschrijving, geschiedbeoefening en historisch besef*, Zutphen 1988, pp. 101-103.

²⁹ Jaarboek 31/12/1878, p. 42-43, *Jaarverslagen Gemeente Zutphen* <<http://www.regionaalarchiefzutphen.nl/>> (15 januari 2014).

Toegankelijkheid van de collecties

De eerste stap voor het oprichten van een stedelijk museum was gezet door het bijeenbrengen van een collectie. Echter waren de collecties van zowel Deventer en Zutphen, alsmede de collectie van het genootschap in Zwolle, nog steeds slecht toegankelijk voor publiek. Dit was een regelmatig voorkomend probleem bij verzamelingen in het algemeen, zeker voor de gewone burger.³¹ Hierin kwam geleidelijk aan verandering in de negentiende eeuw.

In 1882 werd, ter gelegenheid van het 25 jarig bestaan van VORG, in enkele gebouwen van het provinciaal bestuur in de Diezerstraat, een grootst opgezette historische tentoonstelling georganiseerd.³² Naar aanleiding hiervan opperde Zwolse historicus W.A. Elberts het idee van een blijvende collectie. In 1883 werd de stichting '*Geschiedkundig Overijsselsch Museum*' opgericht en in 1884 betrokken zij een pand aan het Aa-plein.³³ Echter werd deze locatie snel te klein en kreeg de stichting de mogelijkheid om te verhuizen naar het huis Helmich, tegenwoordig beter bekend onder de naam Drostenhuis, aan de Melkweg.³⁴ De vereniging kreeg hulp van de gemeente Zwolle, de provincie Overijssel en de Rijksoverheid als subsidiënten. Deze hulp was geen uitzondering, in Nederland werden op deze manier meerdere verzamelingen bijeengehouden.³⁵ Wel bleef de vereniging eigenaar van de collecties.³⁶ In 1962 kreeg het museum de naam Provinciaal Overijssels Museum en pas sinds 1995 mag het museum in Zwolle zich het Stedelijk Museum Zwolle noemen.

In 1885 vroeg Zwolle aan de overige gemeentes in de provincie objecten van historische waarde te schenken of in bruikleen af te geven ten behoeve van het provinciale museum.³⁷ Vele gemeentes gaven hieraan gehoor, maar Deventer weigerde hier aan mee te werken. De stad voelde zich al sinds het begin van de negentiende eeuw achtergesteld ten opzichte van Zwolle, mede door het degraderen tot een 'gewone' provinciestad. Als tegenreactie ging Deventer zijn eigen inwoners vragen om historisch objecten beschikbaar te stellen voor een eigen stedelijk museum. Opmerkelijk is dat in het jaar 1833 het stadsbestuur van Deventer nog de laatste 24 zilveren lepels en vorken heeft verkocht en jaren later haar eigen inwoners vraagt om bij te dragen aan het verzamelen van voorwerpen met een historische waarde.³⁸ In 1888 werd de collectie omgedoopt tot 'Kabinet van Zeldzaamheden' en was de omvang aanzienlijk toegenomen door schenkingen.³⁹ Mede door de

³⁰ Bijl-Reinders 1991 (zie noot 28), p.6.

³¹ Bergvelt 1993 (zie noot 1), p. 12, 335.

³² Geschiedenis van Zwolle, p. 477. & L. van Dijk, *Perspectieven*, Zwolle 1997, p. 5. & A.J. Gevers en A.J. Mensema, *Drostenhuis: Het Provinciaal Museum*, Zwolle 1987, pp. 54-55. & Nalis 2013 (zie noot 26), p. 17.

³³ Inv. Nr. 0181.56, *Archief*, Historisch Centrum Overijssel.

³⁴ Gevers 1987 (zie noot 32), p. 56.

³⁵ Bergvelt 1993 (zie noot 1), pp. 350, 402.

³⁶ Hove, ten 2005 (zie noot 12), p. 477.

³⁷ Nalis 2013 (zie noot 26), p. 11-29.

³⁸ Slechte 2010 (zie noot 7), p. 758.

³⁹ Nalis 2013 (zie noot 26), p. 11-29.

behoorlijke hoeveelheid kreeg de collectie een nieuwe locatie namelijk twee bovenlokalen van het Landshuis aan het Grote Kerkhof. Er werd één etalagekast gemaakt en twee kasten voor het exposeren van munten en penningen. In 1895 trof de toezichthouder M.E. Houck een zeer verwaarloosde verzameling aan en hij was vastberaden deze een nieuwe impuls te geven. Pas in 1912 werden de plannen verder uitgewerkt en betrof de collectie de nieuwe locatie; het waaghuis. Op 14 mei 1913 droeg de gemeente de collectie officieel over aan de Vereniging de Waag, waarmee een stedelijk museum voor Deventer, Museum de Waag, een feit was geworden. De gemeente nam de verbouwing en het onderhoud voor haar rekening, maar de vereniging nam de verantwoordelijkheid voor het beheer van het museum op zich.

In Zutphen was de collectie ook in omvang toegenomen en besloten werd om een catalogus uit te geven. Deze verscheen in 1895 en omvatte 429 inventarisnummers.⁴⁰ Voor bezoekers was de collectie, ondanks toenemende interesse, echter nog steeds slecht toegankelijk.⁴¹ Plausibel is dat de gemeente Zutphen door andere steden op het idee werd gebracht om de collectie toegankelijk te maken voor een groter publiek. Er werd namelijk in 1901 voorgesteld, door de vereniging 'Zutphen Vooruit', tegenwoordig vergelijkbaar met de VVV, om een zelfstandig museum te openen voor de gehele collectie. Het stadsarchief, dat sinds 1866 in het Wijnhuis was gesitueerd, zou een plek krijgen in het stadhuis waardoor alleen de collectie in het Wijnhuis overbleef. Met een feestelijke aanvang in het jaar 1903 opende het stedelijk museum met de officiële naam 'Oudheidkamer van Zutphen en de Graafschap' zijn deuren.

Externe invloeden

Merendeel van de invloeden van de steden zelf en onderling zijn bekeken en er is uiteengezet hoe de drie stedelijke musea individueel zijn ontstaan. Echter is het van belang, voor de compleetheid van het onderzoek, om nog externe invloeden te belichten, die als stimulans hebben kunnen dienen voor deze drie steden om een stedelijk museum op te richten.

Eerder in dit onderzoek is Koning Lodewijk Napoleon ter sprake geweest.⁴² Hij heeft in een korte periode belangrijke hervormingen doorgevoerd met betrekking tot het gebruik van de nationale cultuur in combinatie met kunst en geschiedenis. Lodewijk Napoleon wilde een nationale eenheid creëren na een onstuimige en onzekere periode. In 1800 werd door zijn initiatief in Den

⁴⁰ Bijl-Reinders 1991 (zie noot 28), p. 7.

⁴¹ Jaarboek 31/12/1902, p. 15-16, *Jaarverslagen Gemeente Zutphen* <<http://www.regionaalarchiefzutphen.nl/>> (15 januari 2014). & Frijhoff 1989 (zie noot 9), p. 130.

⁴² Bank 1990 (zie noot 13), pp. 9-10. & Dorsman 2002 (zie noot 13), pp. 160-161. & Rem 2006 (zie noot 13), p. 7.

Haag een nationaal museum opgericht; de Nationale Kunstgalerij.⁴³ De collectie bestond voornamelijk uit nationale kunst met de bedoeling de bezoeker 'de nieuwe deugd van vaderlandse liefde' in te prenten. Lodewijk Napoleon wordt in de literatuur als chauvinistisch beschreven. Zijn liefde voor Nederlandse kunst werd door de komst van dit nationale museum geheel gevoed en er was dan ook geen plaats voor kunst uit het buitenland in de Nationale Kunstgalerij. Na de Franse overheersing is het museum voortgezet en uiteindelijk is dit het Rijksmuseum geworden, dat in 1885 feestelijk werd geopend in Amsterdam. Er zijn geen documenten of andere aanwijzingen bekend waaruit blijkt dat de komst van de Nationale Kunstgalerij of de ontwikkeling naar het Rijksmuseum een stimulans is geweest voor Deventer, Zutphen of Zwolle om zelf een stedelijk museum op te zetten. Echter is het goed mogelijk dat die invloed er is geweest. Amsterdam kreeg een monumentaal hoogtepunt in de vorm van het Rijksmuseum, dat in zijn geheel een nationale bewaarplaats van roemrijke Nederlandse cultuur het product is van toenmalige kunstbevordering.⁴⁴ Vanuit het chauvinisme is gebleken dat de steden ook zo'n instelling wilden dat de geschiedenis en cultuur van de stad herbergde, aangezien veel steden, vooral Deventer en Zutphen, zichzelf wilden verheffen omdat in het begin van de negentiende eeuw veel verloren was gegaan. Door de culturele historie van de stad te belichten in een museum konden ze zich aan de eigen bevolking en aan de buitenwereld presenteren.

Een andere mogelijke invloed voor de stichters van de stedelijke musea in de drie steden zijn de tentoonstellingen van de serie 'Levende Meesters' geweest.⁴⁵ Dit grote burgerlijke initiatief in de negentiende eeuw werd, voor het eerst acht jaar na de opening van de Nationale Kunstgalerij, gehouden in het Koninklijk Paleis op de Dam. Het was een terugkerende tentoonstelling waar alleen actuele kunst uit Nederland te zien was. De tentoonstelling werd later ook in andere steden door het hele land georganiseerd. In Deventer kwam de tentoonstelling minimaal twee keer, namelijk in 1882 en 1887.⁴⁶ In Zutphen zelfs minimaal zes keer en wel te weten in 1864, 1867, 1871, 1877, 1881 en in 1908. In laatstgenoemde jaar werd zelfs een comité opgesteld om met meerdere steden, zoals Arnhem en Amsterdam, deze tentoonstelling te organiseren, om kosten te besparen. De tentoonstelling 'Levende Meesters' vond ook meerdere keren plaats in Zwolle, in ieder geval in 1842, 1844 en 1855. Deze tentoonstellingen wakkerde de interesse in kunst onder de burgers in het hele

⁴³ Bank 1990 (zie noot 13), p. 13. & *Geschiedenis van het Rijksmuseum, Rijksmuseum* <<https://www.rijksmuseum.nl/nl/organisatie/geschiedenis>> (6 januari 2014).

⁴⁴ Bank 1990 (zie noot 13), p. 16.

⁴⁵ E. Bergvelt, 'Lodewijk Napoleon, de levende meesters en het Koninklijk Museum (1806-1810)', *Nederlands Kunsthistorisch jaarboek* 57 (2006), pp. 257-300.

⁴⁶ *Levende Meesters, Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie* <<http://www.rkd.nl/nl/explore/library#query=levende+meesters&v=list&start=0>> (6 januari 2014). & *Jaarboek 31/12/1881*, p. 37-38, *Jaarverslagen Gemeente Zutphen* <<http://www.regionaalarchiefzutphen.nl/>> (15 januari 2014). & Nalis 2013 (zie noot 28), p. 15.

land aan, met name in de steden waar de tentoonstellingen plaatsvonden.⁴⁷ Ze waren namelijk razend populair. Een aantal tentoonstellingen, die altijd een maand duurden, trokken veertig- tot vijftigduizend bezoekers en rond 1840 waren er dagen waarop twee- tot drieduizend entreebewijzen werden verkocht. Het publiek bestond niet uitsluitend uit de bovenlaag van de samenleving. Speciaal voor de mensen met een kleiner budget waren de tentoonstellingen op bepaalde dagen gratis toegankelijk. Doordat deze tentoonstellingen zich voornamelijk op eigentijdse kunst concentreerde, in tegenstelling tot een stedelijk museum waar juist historische objecten centraal staan, is de invloed van deze tentoonstelling met betrekking tot dit onderzoek niet met zekerheid vast te stellen. Echter kunnen de grote bezoekersaantallen wel hebben geleid tot initiatieven, zoals het organiseren van een tentoonstelling voor het 25-jarig bestaan van het VORG in Zwolle alsmede het meer toegankelijk maken van de collectie voor een breder publiek door deze collectie een eigen ruimte te geven, zoals dat is gebeurd in Deventer en Zutphen.

Conclusie

Aan het begin van dit onderzoek is aangegeven welke hoofdvraag centraal staat tijdens dit onderzoek. Deze luidt als volgt:

Waarom zijn de stedelijke musea in Deventer, Zutphen en Zwolle aan het einde van de negentiende eeuw tot stand gekomen?

Uit dit onderzoek zijn een aantal belangrijke kenmerken naar voren gekomen die de basis hebben gevormd voor de stedelijke musea zoals we die nu kennen in Deventer, Zutphen en Zwolle. Deze kenmerken zijn de voor de hand liggende karakteristieken als geld, kennis en de aanwas van historische objecten om te verzamelen, waarbij de oorsprong van deze kenmerken ligt in de rijke handelsgeschiedenis van de steden. De naweeën van de gouden middeleeuwen waren nog duidelijk merkbaar, waarbij de steden nog steeds erg populair waren voor rijke intellectuelen. Maar ook kenmerken als chauvinisme en de drang om te verzamelen, en van daaruit ook de wil om hier tijd in te investeren, waren binnen deze drie steden aanwezig. Deze bewegingen werden aangewakkerd door politieke en bestuurlijke hervormingen op zowel landelijk als regionaal niveau. Met name deze hervormingen zorgden ook voor verschillen tussen de steden. In Zwolle was nadrukkelijk een trend ontstaan waarin zij zich wilde profileren als de enige provinciale hoofdstad met een museum en daarmee dus ook uit de hele provincie probeerde een collectie bijeen te brengen. In Deventer daarentegen ontstond juist een tegenbeweging, waardoor er een collectie tot stand kwam uit afkeer tegen Zwolle en chauvinisme van de eigen stad (wrok uit het verleden). Uiteindelijk hebben beide

⁴⁷ Bergvelt 2006 (zie noot 45), pp. 257-300.

tegenstrijdige bewegingen van Deventer en Zwolle toch geleid tot een stedelijk museum. Het ontstaan van het stedelijk museum in Zutphen is vooral totstandkoming door eigen culturele initiatieven vanuit de gemeente, die aangewakkerd waren door de komst van stedelijke musea in andere steden maar ook simpelweg door de groei van de collectie dat leidde tot ruimtegebrek. Tevens hebben andere externe invloeden aan de totstandkoming van stedelijke musea in de drie steden bijgedragen. Zoals begin negentiende eeuw de Nationale Kunstgalerij en zijn grootse heropening als Rijksmuseum in 1884. Echter is niet duidelijk of de totstandkoming van de stedelijke musea in de drie steden op een andere manier zouden lopen zonder deze externe invloeden.

Voor het ontstaan van de stedelijke musea in Deventer, Zutphen en Zwolle, waren wel degelijk kenmerkende omstandigheden aanwezig. In combinatie met de ontwikkelingen in de gehele negentiende eeuw, op zowel landelijk als regionaal niveau, die hebben bijgedragen aan de totstandkoming van de stedelijke musea aan het einde van de eeuw. Het is daardoor niet toevallig dat de musea in dezelfde periode zijn ontstaan, echter blijven er altijd individuele keuzes een rol spelen in deze ontwikkeling. Het staat niet vast dat de aanwezigheid van dezelfde kenmerken als die aanwezig waren in Deventer, Zutphen en Zwolle een garantie zijn voor het ontstaan van een stedelijk museum. Daar zijn individuele pioniers voor nodig die de eerste stap zetten.

Bibliografie

Literatuur

Alberts, W.J., *De Nederlandse Hanzesteden*, Bussum 1969.

Alphen, W.J.S. van en M.M. Doornink-Hoogenraad, *Zutphens zilver*, Zutphen ca.1964.

Archief, Historisch Centrum Overijssel.

Bank, J.T.M., *Het roemrijk vaderland: cultureel nationalisme in Nederland in de negentiende eeuw*, Den Haag 1990.

Bergvelt, E., 'Lodewijk Napoleon, de levende meesters en het Koninklijk Museum (1806-1810)', *Nederlands Kunsthistorisch jaarboek* 57 (2006), pp. 257-300.

Bergvelt, E., e.a. (red.), *Verzamelen: van rariteitenkabinet tot kunstmuseum*, Heerlen 1993.
Dijk, L. van, *Perspectieven*, Zwolle 1997.

Dorsman, L., 'De nieuwe eruditie. Het ontstaan van een historisch bedrijf', in: Tollebeek e.a. (red), *De Palimpsest. Geschiedschrijving in de Nederlanden 1500-2000*, Hilversum 2002, pp. 159-176.

Frijhoff, W., e.a. (red.), *Geschiedenis van Zutphen*, Zutphen 1989.

Gevers, A.J. en A.J. Mensema, *Drostenhuis: Het Provinciaal Museum*, Zwolle 1987.

Hove, J. ten, *Geschiedenis van Zwolle*, Zwolle 2005.

Koch, A., *In en om het Deventer stadhuis*, Deventer 1982.

Looper, B., e.a. (red.), *Geschiedenis in Zutphen: over geschiedschrijving, geschiedbeoefening en historisch besef*, Zutphen 1988.

Nalis, H., *Merkwaardig en zeldzaam: 160 jaar Deventer museumgeschiedenis*, Deventer 2013.

Rem, P.H. en G. Sanders, *Lodewijk Napoleon : aan het hof van onze eerste koning, 1806-1810*, Zutphen 2006.

Slechte, H., *Geschiedenis van Deventer*, dl 2, Zutphen 2010.

Slicher, B. H. Bath, van e.a. (red.), *Geschiedenis van Overijssel*, Deventer 1970.

Vaessen, J.A.M.F., *Musea in een museale cultuur: de problematische legitimering van het kunstmuseum*, Zeist 1986.

Wilterdink, N.A., *Vermogensverhoudingen in Nederland: ontwikkelingen sinds de negentiende eeuw*, Amsterdam 1984.

Zeiler, F.D., *Uit Zwolle's Geschiedenis*, Zwolle 1990.

Websites

Bevolking per gemeente 1850, *Nidi Atlas*

<<http://www.nidi.knaw.nl/Pages/NID/28/698.bGFuZz1OTA.html>> (25 november 2013).

De Librije, een unieke bibliotheek, *Librije Zutphen* <<http://www.librije-zutphen.nl/>> (13 december 2013).

Geschiedenis van het Rijksmuseum, *Rijksmuseum*

<<https://www.rijksmuseum.nl/nl/organisatie/geschiedenis>> (6 januari 2014).

Levende Meesters, *Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie*

<<http://www.rkd.nl/nl/explore/library#query=levende+meesters&v=list&start=0>> (6 januari 2014).

Regionaal Archief Zutphen <<http://www.regionaalarchiefzutphen.nl/>> (13 december 2013).

Stadsarchief Deventer, *Stadsarchief en Atheneumbibliotheek* <<http://www.stadsarchiefdeventer.nl/>> (13 december 2013).

Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis, <<http://www.vorg.nl/>> (18 januari 2014).